

MATIJA MUŽEK

Kako su živjele glagoljične knjige?

(Andrea Radošević i Marija-Ana Dürrigl. 2025. *Thesaurus glagoliticus hrvatske srednjovjekovne književnosti*. Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut. Zagreb.)

Život ljudi u srednjemu vijeku bio je poprilično različit od današnjega. I ne samo ljudi nego i knjiga – da su bile pisane rukom, tek je prva od tih razlika, a nije ni među najvećima. Želi li tko o tome znati više, neka uzme u ruke *Thesaurus glagoliticus hrvatske srednjovjekovne književnosti*, koji potpisuju autorice Andrea Radošević i Marija-Ana Dürrigl, objavljen 2025. godine u suizdanju Hrvatske sveučilišne naklade i Staroslavenskoga instituta, i neka se obogati blagom koje ta škrinja sadržava!

Da, naslov ove knjige, *Thesaurus glagoliticus*, izvrsno joj pristaje. Kako navode i same autorice, latinska riječ *thesaurus* odnosi se ili na blago, ili na škrinju u kojoj se ono čuva. On je odabran za ovu knjigu jer autorice glagoljične kodekse (rukopisne knjige) o kojima u njoj govore vide upravo kao takve škrinje s blagom. Možda zbog skromnosti autorica, znatno se češće u ovoj knjizi *thesaurus glagoliticus* odnosi na te kodekse nego na nju samu, no slobodno možemo reći da je i ona škrinja s blagom, i po sadržaju i po obliku.

Recimo prvo nešto o sadržaju.

Općenito, *Thesaurus glagoliticus* govori o hrvatskoj srednjovjekovnoj glagoljičnoj pismenosti iz gledišta *nove filologije*. Gledište je to usredotočeno na knjigu samu, bolje rečeno na *čitateljsku zajednicu* unutar koje je knjiga nastala, bila čitana i širena raznovrsnim dodanim tekstovima, a do koje se dopire kroz proučavanje, slikovito rečeno, „života” knjige unutar nje (klasična je filologija bila usredotočena na tekst, odnosno na potragu za najboljom njegovom inačicom na temelju različitih dostupnih).

U njezinih sedam poglavlja – *Uvod*, *Čitateljska zajednica*, *Brevijar*, *Thesaurus glagoliticus – Prvi beramski brevijar*, *Beramska pjesmarica*, *Tri pojma za jedan*: eksempl, pelda i prilika te *Zaključak* – doznajemo štošta o toj temi. Premda se *Thesaurus* temelji na podacima iz različitih i raznolikih glagoljičnih kodeksa, središnju ulogu među njima ima jedan konkretni primjerak jedne konkretne *knjižne vrste*: *Prvi beramski brevijar*. Brevijar, liturgijska knjiga namijenjena obavljanju *liturgije časova*, službene dnevne molitve Crkve, odabran je, prema riječima autorica, kao knjižna vrsta najpogodnija za istraživanje usredotočeno na čitateljsku zajednicu iz dvaju razloga: prvi, budući da je namijenjen svakodnevnoj uporabi, imao je velik broj čitatelja; drugi, jer se, za razliku od misala, nije čitao „na oltaru”, bio je otvoreniji za naknadne zapise, a i sadržajem je bio raznolikiji. To se drugo posebice odnosi upravo na *Prvi beramski brevijar*, koji prednjači među brevijarima po broju dodanih tekstova i po njihovoj raznovrsnosti. Riječ je, dakle, o veoma bogatoj škrinji s blagom, a ona je tek nedavno, 2022. – 2023., kad je objavljena

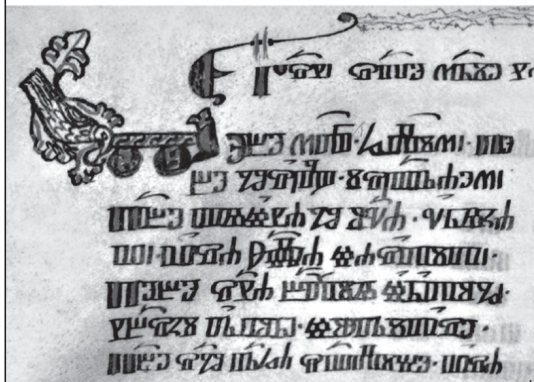
u izdanju Staroslavenskoga instituta, postala svima vidljivom i lako dostupnom. Jasno je, dakle, zašto upravo *Prvi beramski brevijar* u ovoj knjizi zauzima središnje mjesto.

Od tih sedam poglavlja izbliza ćemo pogledati dva: *Čitateljska zajednica* i *Beramska pjesmarica*.

Andrea Radošević • Marija-Ana Dürrigl

THESAURUS GLAGOLITICUS HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE KNJIŽEVNOSTI

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA • STAROSLAVENSKI INSTITUT

Upravo iz poglavlja *Čitateljska zajednica* doznajemo najviše o odnosu te zajednice prema svojim knjigama. Velik je dio poglavlja posvećen onomu što o toj temi možemo iščitati iz *paratekstnih elemenata* – naslova, kazala i marginalnih zapisa.

Ono o crtava „životnu priču” znatno burniju nego što je to slučaj s današnjim knjigama.

Naime, glagoljične su knjige bile mnogo otvorenije dodavanju novih tekstova nego današnje. Prvi je razlog tomu to što su bile pisane rukom. Rukom pisani naknadni zapis iskače iz tiskane knjige i teško da može u očima čitatelja biti ravnopravan tiskanomu tekstu, s istim je takvim naknadnim zapisima u rukom pisanim knjigama posve drukčije. Drugi – koji proizlazi, među ostalim, iz prvoga – jest to što su bile rijetke i dragocjene. Jedna te ista knjiga bila je u uporabi dugi niz godina i mnogo je lakše bilo u nju dopisati ili kako drukčije dodati potrebne nove tekstove nego ispočetka pisati posve novu knjigu.

Koliko su rijetke i dragocjene bile knjige, najviše pokazuje činjenica da dodani tekstovi katkad uopće nisu imali veze s tematikom knjige. Tako je, npr., liturgijskoj knjizi kao što je brevijar mogao biti dodan i recept za lijek. Među marginalnim zapisima nalazimo i kroničarske bilješke, neke od općega značaja, kao npr. zapis beramskoga župnika Martina Milohanića: *1660 miseca augusta dan 4, kada ja pop Martin Milohanić zapisah ovo, va to vrime biše velika kuga v Terste*, neke od osobnoga, npr. zapis popa Petra: *To leto zgubih vse ča imeh i biša mi pogore*.

S otvorenošću glagoljičnih knjiga povezan je i odnos prema autorstvu. Autor nije imao ni izbliza tako istaknutu ulogu kao danas. Bio je tek jedan od četiriju vrsta stvaratelja knjiga, uz komentatora, kompilatora i pisara, i nipošto nije bio nadređen ostalima. Čak se ni uloga pisara ne može svesti na puko prepisivanje lišeno svake kreativnosti: podrazumijevala je,

prvo, aktivno čitanje teksta, a zatim njegovo djelomično modificiranje – ispravljanje, prilagođavanje, kreativno mijenjanje. Što je vrijedilo za autora, vrijedilo je i za autorska prava: tekstovi su se slobodno prepisivali, modificirali, kompilirali, bez ikakve naznake tko je napisao izvorni tekst i tko je što u njemu promijenio. Uz tekst je rijetko navedno ime njegova autora, eventualno ako je bilo riječ o kakvu *autoritetu*: crkvenome ocu ili naučitelju, antičkome piscu.

Pisari su se nerijetko potpisivali. Ti su potpisi u načelu bili formulaični. Obično su se sastojali od imena i prezimena, npr. *Sije pisa žakan Mikula Križanić*. Često je imenu i prezimenu bio dodan i kakav ustaljeni izraz skromnosti, npr. *Ovo pisah ja žakan Hrastić; njemu je zemlja mat, grob hiša, grehi bogatastvo*. Međutim, nalazimo i kreativnije potpise. Na primjer, pop Deković,

komu je zemlja mati,
a črvi brati
ki se ote za me klati,
ki je zločesti
i ta zlo plati,

uobličio je taj ustaljeni izraz skromnosti u stihove. Nepoznati je pisar umjesto imena i prezimena ostavio svoje brige:

To pisah komu jesu tri stvari teške na misli: zač znadih da mi je pojti, a ne znadih kada; druga, oš teža: zač ne znadih kamo ću priti; trita, oš teža: kako di prorok, „ki dobra stvoríše pojđut život večni, ki zla, pojđut v oganj večni”.

Beramska pjesmarica jedan je od onih bisera koji su dugo godina bili skriveni u škrinji, a sad su izvađeni na svjetlo. Najveća je to skupina tekstova dodanih *Prvomu beramskom brevijaru*. Sadržava trinaest pjesama iz različitih izvora i koje su se pjevale u različitim prilikama. Uz pjesme prevedene s latinskoga tu je i pjesma *Raduj se, đvar Gospodnja*, prijevod bizantskoga himna *Theotokion*, koji svjedoči o čuvanju ćirilometodskoga nasljeđa i o specifičnome položaju hrvatske srednjovjekovne glagoljične pismenosti na razmeđu europskoga zapada i istoka. Tu su i poznate božićne pjesme, drevne, a i danas žive, kao što je *Pesan na rojstvo Hrstovo* (danas *U to vrijeme godišta*). Budući da je ovaj osvrt pisan u vrijeme Božića, prigodno je poblizhe se osvrnuti na njih.

Poglavlje *Beramska pjesmarica* govori nam, među ostalim, i koliko su te pjesme, ili barem neki njihovi stihovi, stari. Naime, pjesma *Pobvaljймо današnji dan* sadržava stihove *Mladoga kralja mi molimo, na mladom leti veselimo se*. Iste stihove nalazimo i u drugim božićnim pjesmama, među kojima je i današnja pjesma *Narodi nam se kralj nebeski*. Ona je i sama veoma stara, zabilježena u nizu pjesmarica iz 16. i 17. stoljeća, a vjerojatno još i starija.

Beramska pjesmarica (15./16. st)	Pavlinski zbornik (1644.)	Prekmurska pjesmarica starija (1593.)	Prekmurska pjesmarica starija (1593.)	Drnjanska pjesmarica (1687.)
<i>Pobvaljumbo današnji dan</i>	<i>Narodil se je kralj nebeski</i>	<i>Narodil sze je krally Nebeszki</i>	<i>Mi hvalimo kralja zmosnoga</i>	<i>Narodil se je kralj nebeski</i>
Mladoga kralja mi molimo na mladom leti veselimo se	Na mladom letu vesele se Mladoga kralja mi molemo	Na mladom leti veszelimo sze mladoga kralja mi molimo	Na mladom leti veszelimo sze mladoga krallya mi molimo	Na mladom letu veselimo se mladoga Kralja mi molemo

Svakako su stariji citirani stihovi: naime, riječi *na tom mladom ljetu* upućuju na vrijeme prije uvođenja gregorijanskoga kalendara, kad je nova godina počinjala na Božić; sintagma *mladi kralj*, koja se u doba Arpadovića upotrebljavala za kraljeva namjesnika u Hrvatskoj, upućuje na 12. ili 13. stoljeće!

Za kraj, osvrnimo se i na oblik knjige *Thesaurus glagoliticus*.

Ne znam je li to bila namjera autorica, no ne mogu se oteti dojmu da *Thesaurus glagoliticus* i svojim oblikom odaje počast glagoljičnim knjigama o kojima govori.

Pogledajmo prvo naslovnicu. U naslovu, riječi „thesaurus glagoliticus” istaknute su crvenom bojom, dok je ostatak naslova crn. To podsjeća na *rubriciranje* u glagoljičnim kodeksima. Naslov zauzima gornju polovicu naslovnice. Donju polovicu krase slike stranice *Prvoga beramskog brevijara*, koja sadržava početak pjesme *Tebe mater hvalim*, inače najbogatije ukrašenoga teksta u *Beramskoj pjesmarici* (to je vjerojatno razlog zašto je upravo ta stranica odabrana). Zajedno to dvoje u čitatelju stvara dojam kao da u rukama drži glagoljični kodeks.

No, nije riječ samo o naslovnici. U pitanju je cijela struktura knjige. Kako kažu autorice u *Napomeni* na kraju knjige, *Thesaurus glagoliticus* kompilacija je starijih, već objavljenih radova, nekih više, a nekih manje preinačenih, te novih, dosad neobjavljenih radova. Različita poglavlja bave se različitim temama, samo labavo međusobno povezanim. Katkad to vrijedi i za teme unutar jednoga poglavlja – osobito se to odnosi na poglavlje *Čitateljska zajednica*. Sve to podsjeća na strukturu glagoljičnih zbornika. Naravno, u skladu sa zahtjevima današnjega vremena autorice su modificirale isključivo svoje radove, a sve je propisno citirano, s podužim popisom literature pred kraj knjige. No, dojam da je *Thesaurus glagoliticus hrvatske srednjovjekovne književnosti* strukturiran kao jedna od glagoljičnih škrinja s blagom ostaje.

Bilo to što je gore rečeno namjerno ili nenamjerno, možemo reći da je ova knjiga uistinu škrinja s blagom puna raznolikih dragulja. Da zaključimo riječima kakve su pisari često zapisivali uz pojedine tekstove: to vrijedi pročitati!